

було поставлено товарів виробничого призначення для тваринництва і концентрованих кормів на суму 2000 млн. крб. [9, 11]. Недоохоплення купівельних фондів населенням призвело до збільшення надмірних заощаджень населення із знову ж таки переважно в сільській місцевості. Протягом 1971–1974 рр. залишки готівки лише в ощадних касах збільшились на 75,3%, в тому числі у сільській місцевості – на 85,3%. Зростали також обсяги готівки на руках у населення [10, 151].

Варто відзначити, що недоотримання селом товарів носило системний характер протягом всього досліджуваного періоду і спроби керівництва споживчої кооперації України вирішити проблему товарного дефіциту в сільській місцевості так і не увінчались успіхом. У рішеннях всіх чергових з'їздів комуністичної партії та пленумів ЦК постулювалось завдання підвищити товарооборот у державній і кооперативній торгівлі та підняти культуру обслуговування населення, проте планова милітаризована економіка, орієнтована на зовсім інші завдання, а не на задоволення щоденних потреб людей, не здатна була оперативно вирішувати поставлені партією завдання. Як свідчить довідка про відсутні товари в кооперативній мережі, датована 1974 р., на жодну із груп товарів заявка Укоопспілки не була повністю задоволена. Загалом, за різними товарами, виконання заявок становило від 10 до 70% [11, 98–100].

Таким чином, серед основних причин недостатнього товарного забезпечення сільської місцевості в повоєнний період можна назвати свідому дискримінацію трудівників села розподільчими державними органами влади. Архівні матеріали підтверджують, що для потреб села, не враховуючи ні рівень грошових доходів, ні кількість населення, виділялося менше ринкових товарних фондів, ніж для міста. Крім цього, слід назвати й низький рівень виробництва товарів народного споживання в радянській плановій економіці, яка, не дивлячись на певний поворот до потреб людей, що розпочався в період відлиги, все ж залишалась орієнтованою на виробництво товарів групи «А».

1. Клок В. *Розвиток споживчої кооперації в УРСР в кінці 1960 – на початку 1970-х рр.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>; Михальський Ю. *Вплив реформи А.Косигіна на розвиток української споживчої кооперації* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>; Кендус О. *Криза системи споживчої кооперації УРСР в кінці 1970-х – на початку 1980-х рр.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. *Історія споживчої кооперації України: Підручник / М. Аліман та ін.* – Л., 1996.
3. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 296, оп. 8, спр. 52.*
4. *Відділ забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської обл. в м. Ніжині, ф. 6334, оп. 2, спр. 72.*
5. *ЦДАВОУ, ф. 296, оп. 8, спр. 2228.*
6. *ЦДАВОУ, ф. 296, оп. 8, спр. 2825.*
7. *ЦДАВОУ, ф. 296, оп. 8, спр. 4277.*
8. *ЦДАВОУ, ф. 296, оп. 8, спр. 3218.*
9. *ЦДАВОУ, ф. 296, оп. 8, спр. 815.*
10. *ЦДАВОУ, ф. 296, оп. 8, спр. 4420.*
11. *ЦДАВОУ, ф. 296, оп. 8, спр. 4277.*

Sydorovych O.S. Providing of rural population by consumer goods in Ukraine in the second half of the 1940th – beginning of 1980th. In the article the problem of providing by the consumer goods in Ukrainian villages in the second half of the 1940th – beginning of the 1980th years. The attempt to analyze the role of the Ukrainian consumer cooperation in this process, to define the causes of permanent trade deficit in rural areas in the postwar period.

Key words: sale of goods, consumer cooperatives, the postwar period.

О. М. Каковкіна

БОЛГАРСЬКИЙ НАПРЯМ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ТА УКРАЇНА (друга половина 1940-х рр.)

Проаналізовано деякі гуманітарні аспекти радянсько-болгарських відносин у другій половині 1940-х рр. з погляду нових завдань радянської пропаганди стосовно Болгарії, на прикладі України. Ключові слова: СРСР, Болгарія, Україна, радянсько-болгарські відносини, пропаганда, культура.

Радянсько-болгарські відносини після подій вересня 1944 р. у Болгарії отримали нові засади та принципи розвитку, а радянське керівництво реалізувало завдання максимально швидкого включення Болгарії до системи власного впливу та контролю. Важливе місце у цьому процесі мало належати Україні, тривалий час пов'язаної з Болгарією географічно й історично. Крім політичних, економічних чинників впливу, використовувалася сфера гуманітарних контактів – наукових, освітніх, мистецьких. Координування міжнародної діяльності з московського центру передбачало становлення розлогої мережі союзних осередків, з-поміж яких, українські посідали важливе місце, зважаючи на тривалу практику включення українського сегменту до розвитку відносин з болгарськими комуністами-політемігрантами.

Українські радянські дослідники та їх болгарські колеги активно вивчали радянсько-болгарські та українсько-болгарські зв'язки, але, з ідеологічних та методологічних причин, без пропагандистської складової з їх змісті. Численні напрацювання вітчизняних вчених, насамперед, П. Соханя, М. Знаменської, В. Захаржевської, Г. Попова, В. Бойко, В. Чернія, М. Турівненка та ін., узагальнюють значний джерельний матеріал та розкривають особливості цього періоду відносин у гуманітарній сфері в контексті вільних дружніх відносин між СРСР та Болгарією. Тема окремих напрямів радянської зовнішньополітичної пропаганди, зокрема стосовно Болгарії, за участю республіканських осередків, залишається без уваги сучасних дослідників, зокрема вітчизняних. Певним винятком можна вважати статтю Л. Чернявського, присвячену профспілковій пропаганді у зовнішній політиці СРСР у 1945–1956 рр. [1]. Серед сучасних болгарських науковців відзначимо праці І. Баєвої [2], С. Недева [3] та особливо Ц. Кьосевої [4–6], присвячені радянській пропаганді на теренах Болгарії досліджуваного періоду в політичному зрізі, але без виокремлення української складової, що притаманне і працям російських вчених [7–9].

В історичному та методологічному сенсі напрацювання останнього двадцятиріччя розкривають особливості радянської пропаганди на різних етапах розвитку тоталітарної держави та дають можливість апробації теоретичних узагальнень, зокрема на прикладі болгарського напрямку радянської пропаганди [9–11]. Відзначимо наявні дослідження проблеми інформаційних воєн М. Волковського, І. Панаріна, Т. Почепцова, де пропаганда розглядається як їх складова й аналізується радянська практика інформаційних воєн у зовнішній політиці.

В основі цього дослідження – проблема місця України у формуванні нової пропагандистської системи СРСР, становлення структури на регіональному (республіканському) рівні, механізм реалізації пропагандистських моделей. Безпосереднім предметом уваги стали деякі аспекти гуманітарних відносин, предствлені діяльністю Українського товариства культур-

них зв'язків з закордоном (далі – УТК33) та координуючими його діяльністю органами пропаганди й агітації КПРС, КП(б)У протягом другої половини 1940-х рр. Автором використані матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України, а саме загального відділу особливого сектору (секретної частини) ЦК КПУ, які вперше впроваджуються до наукового обігу. Ці матеріали дозволяють дослідити питання природи гуманітарних зв'язків СРСР із союзниками та визначити їх ідеологічний та пропагандистський сенс.

Отже, вересневий переворот 1944 р. у Болгарії став новою точкою відліку радянсько-болгарських відносин і водночас нового етапу у діяльності радянської пропаганди. Авторитет СРСР як країни-переможниці та визволительки якнайкраще слугував прагненню зміцнити свої позиції у зоні європейського впливу після війни, що було актуальним після різкої поляризації світу та початку «холодної війни» [9, 16]. Насичення інформаційного простору Болгарії радянськими виданнями стало одним з першочергових завдань відповідних структур СРСР, що в умовах відсутності або доступності інших засобів візуального та аудіо зв'язку, набувало особливої ваги. Значущість усіх засобів інформації зумовлювала боротьба з болгарською опозицією і не тільки на шпальтах «прогресивної» болгарської преси, а й з допомогою радянських видань.

Ще восени 1944 р. між СРСР та Болгарією розпочався книгообмін, а 1945 р. було підписано щодо нього договір, [12, 84–85]. У 1947 р. до Болгарії надійшли майже 7,7 тис. примірників радянських газет та 22,6 тис. журналів [13, 198]. Серед них українські журнали – «Дніпро», «Вітчизна», «Радянська жінка», «Сучасність і майбутнє», головний орган пропаганди – журнал «Україна». Серед друкованої продукції з СРСР – наукові видання, зокрема історичні. В Болгарії протягом 1944–1948 рр. праці К. Маркса і Ф. Енгельса вийшли загальним тиражем 60 тис. примірників, твори В. Леніна – 190 тис. примірників. З 1945 до 1947 рр. до Болгарії надійшли 250 назв радянської політичної, соціально-економічної та навчальної літератури, 12 видань перекладені болгарською та вийшли майже півторамільйонним тиражем [14, 25].

Відзначаючи, що за лаштунками цієї активності були партійні ідеологічні та пропагандистські структури, варто відзначити високі темпи розгорнутої діяльності: поряд з обміном і надсиланням видань різного формату, організуються взаємні поїздки, спільні наукові проекти, кіно- та театральні постанови тощо. Один з рівнів пропаганди був презентований громадськими об'єднаннями, товариствами, координованими та керованими тими ж офіційними партійно-державними структурами. Їх найпершими «реципієнтами» у Болгарії стали болгаро-радянські товариства. Вже наприкінці 1945 р. було утворено Союз болгаро-радянських товариств, а у січні 1946 р. у Софії була проведена їх перша конференція, що мала розпочати процес «масовізації» поширення болгаро-радянських товариств у країні [15].

Відзначаючи, що Болгарія для радянської пропагандистської системи не була незнайомою, а значний внесок у формування певного її бачення відіграла у 1920–30-х рр. діяльність Міжнародної організації допомоги борцям революції, а перебування на теренах СРСР та України значної частини болгарських політемігрантів сприяло зменшенню інформаційної дистанції. Крім того, діяльність радянсько-болгарських товариств, від часу встановлення дипломатичних відносин СРСР та

Болгарії у 1934 р., певним чином підготувала ґрунт для подальшого розвитку відносин [16]. Безперечно важливим етапом розвитку пропагандистської системи стала Друга світова війна, яка значно прискорила впровадження й апробацію нових пропагандистських методик, визначила вектори розвитку зовнішньополітичної діяльності ідеологічних та пропагандистських органів.

У СРСР вже на 1930 р. сформувалася розлога система зовнішньополітичної пропаганди, складовими якої були Виконавчий комітет Комінтерну, редакція іноземної інформації ТАРС, Всесоюзне товариство культурних зв'язків з закордоном (далі – ВТК33), Інорадіо, а також співробітники представництв СРСР за кордоном. У 1939 р. було створено Управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б), Відділ друку Народного комісаріату іноземних справ. Так, створене 1925 р. ВТК33 забезпечувало контроль та насичення цих зв'язків новими пропагандистськими кліше. Відзначимо, бачення товариства як структурної одиниці радянської пропагандистської машини, яка діяла під прикриттям іміджу громадської організації, фінансованою державою, доводять дослідження останніх років [17; 18]. Одним із координаційних центрів роботи із закордонними осередками 1926 р. стало УТК33, яке за роки війни втратило і так незначний ресурс та мало сформувати новий, зважаючи на кадрові, матеріальні проблеми, відсутність регіональних осередків. Складність становили також масштаби роботи товариства, пов'язані з розширенням кола міжнародних контактів СРСР.

Конкретними завданнями товариства стають обміни літературою, періодичними виданнями, фотографіями, нотами, підготовка пропагандистських матеріалів і публікацій, допомога в організації візитів іноземців, зокрема відомих болгар, окремих болгарських делегатів до України [19, 128; 20, 232]. Показово, що до початку 1948 р. УТК33 веде пряме листування з болгарською стороною – Міністерством інформації та мистецтва Болгарії, надсилаючи копії до ЦК КП(б)У [21, 102].

Загалом, 1947 р. в УТК33 було підготовлено близько 80 матеріалів для друку у різних виданнях, при цьому однакові матеріали йшли до болгарської та іншої зарубіжної періодики [22, 201–223]. Тематика була найширшою – охоплювала практично усі регіони України, відомі персоналії, присвячувалася усім соціальним, професійним та віковим групам. Серед авторів публікацій про Україну, передусім, відомі імена, які могли привернути увагу та надати авторитетності публікації, – С. Ковпак, А. Богомолець, Т. Бутенко, М. Гречуха, Б. Патон, А. Стражеско.

Події в СРСР та Україні прямо відбивалися на міжнародних контактах, як, приміром, розпочата кампанія проти українських письменників, твори яких вилучалися з обігу, зокрема книгообміну, внаслідок чого сотні примірників накопичувалися на складах УТК33 (твори Ю. Яновського, М. Рильського) і підлягали списанню на макулатуру [19, 47]. Дозвіл на відправку за кордон літератури, виданої у Києві, надавало Управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б), очолюване на той час М. Суслимовим [19, 112].

Інформаційні довідки для пропагандистської діяльності товариствам надавалися з міністерств закордонних справ СРСР та України, управління агітації та пропаганди. Нагальна потреба у таких матеріалах була пов'язана зі значним дефіцитом інформації про нові об'єкти діяльності, зважаючи на процес пошуку дієвих форм та засобів ідеологічного впливу. Серед довідок, наданих товариству для роботи про Югосла-

вію, Угорщину, Польщу, Чехословаччину, Румунію, Фінляндію, Болгарія характеризується за даними на 1939 р. як аграрна країна, де у сільському господарстві зайнято 90% населення, 63 % якого до земельної реформи Вітчизняного фронту володіло землею до 5 га, із «примітивними, допотопними» засобами обробітку та знаряддями, а позитивні зміни відбулися після аграрної реформи Вітчизняного фронту, тому ставилося завдання показати успіхи земельної реформи у різних країнах [22, 82–84].

Одна з важливих форм розвитку зв'язків та поле для пропагандистської роботи – відвідування СРСР та його республік іноземними гостями. За неповними підрахунками В. Бойко, у 1944–1948 рр. СРСР відвідали не менше 30 делегацій і окремих представників болгарської культури, Болгарію, у свою чергу, відвідали не менше 80 делегацій з СРСР [12, 83]. Варто зважити, що, поряд з болгарами, СРСР відвідували представники інших країн, що потрапили до зони його впливу, а також численні гості – представники лівих партій з усього світу, діячі культури, налаштовані лояльно до СРСР. Звіти співробітників товариства про ці візити, підготовлені для відділу КПУ, демонструють зміст відносин із Болгарією та до неї, її представниками, їхнє бачення зв'язків з СРСР у другій половині 1940-х рр. Такі матеріали втілюють різноманітні практики офіційного та неофіційного спілкування, дозволяють розкрити його побутовий бік. Пропагандистські органи відпрацьовували маршрути й об'єкти, рекомендовані для відвідування іноземцями, які мали бачити тільки «парадне» обличчя СРСР.

Запрошені гості приїздили окремо або делегаціями, як правило, у зв'язку із відзначенням певних дат, на запрошення організацій, практикувалися змішані групи гостей з різних країн, коли, поряд з поляками, приїздили угорці, чехи, словаки чи болгари. Увесь час перебування їх супроводжували референти УТКЗЗ, які опікувалися ними практично цілодобово, надаючи звіти до відповідних відділів ЦК КП(б)У про виконання програми перебування та характеристику поведінки, висловлювання та настрої гостя [23, 286–299; 24, 286; 25, 3–10]. Програми перебування іноземних гостей, зокрема болгар, демонструють прагнення максимально заповнити їх час різноманітними заходами [25, 2; 26, 3–13]. Надзвичайно щільний графік перебування фактично не залишав вільного часу і гості намагалися його знайти, відмовляючись при можливості від програмних заходів, які мали не тільки ознайомити з досягненнями соціалізму в СРСР, але й ізолювати гостей від незапланованих контактів, поїздок тощо.

Так, у грудні 1948 р., на запрошення спілки радянських письменників України, Київ відвідали відомі літератори Болгарії – К. Кулявков, Л. Стоянов, М. Грубешлієва, перекладачі та популяризатори української літератури, які були постійними гостями СРСР і України у другій половині 1940-х рр. і в подальшому. Разом з болгарами, у групі приймали і чеського письменника Я. Дрда. На пропозиції референта, яка оголосила план місць для відвідування, Кулявков і Дрда сказали, що їх не варто возити на партизанську виставку і в колгосп, оскільки вони це бачили (як зауважила референт у звіті, Дрда дійсно бачив, а Кулявков був у колгоспі 1939 р., не бачив післявоєнної України, «просто полінувався їхати»). Університет, музеї – з тих же причин не висловили бажання дивитися). Зрештою, Кулявкову та Дрда запропонували дитячий садок, Стоянову – партизанську виставку. Референт відзначала: «Коли я вранці прийшла, то вони одразу мені сказали,

що хочуть просто прогулятися, походити по місту без певної мети та погода завадила і згодилися на дитсадок, який справив величезне враження. При цьому трапилася нетактовна директорка, яка голосним шепотом запитувала, чому УТКЗК не повертає фото, а при гостях спитала: “Що, знову до нас завітали?”, демонструючи, що УТКЗЗ заходить з іноземними гостями часто» [23, 288].

Потім гостей чекав перегляд фільмів «Радянська Україна» та «Донбасс», концерт, вечерея в «Інтуристі», де чех Я. Дрда висловлював антипатію до поляків. Наступного дня Л. Стоянов такий поїхав до колгоспу, а К. Кулявков знову відмовився. У колгоспі оглядали все – сільмаг, коровник, телятник, свинарник, конюшню, комору, двір, молотилки, елеватор, сільськогосподарський інвентар, сад, радіовузол, сільраду, правління, 2 будинки – бригадира та сторожа, і, зрештою, у будинку сторожа ці оглядини завершував «хороший обід із спиртними напоями та солодощами», який супроводжувався розмовами про успіхи кооперації у Болгарії та відсталість болгарського села [23, 298–299]. У редколегії «Радянської України» відбулася зустріч з П. Тичиною та іншими письменниками (постійну групу для зустрічі почесних гостей склали, як правило, О. Корнійчук, П. Тичина, В. Сосюра, М. Бажан), після – концерт капели бандуристів у філармонії, виставка народної творчості. Кулявкова засмутило те, що на вечері на його честь не виголосили тост та й ще не отримав гонорар за статті. Увечері гостей запросили на концерт А. Райкіна, після якого Кулявков не без ехидства зауважив, що той дуже влучно показав бюрократію, натякаючи на тяганину з його гонораром [23, 295].

Не меншою щільністю програми перебування відзначився візит представників Великих народних зборів Болгарії у серпні 1947 р., які відвідали Київ, Харків, Запоріжжя. Серед гостей, більшість яких склали комуністи, представники соціал-демократії, а також БЗНС, «Звено», Радикальної партії. Присутність делегатів інших партій надавала візиту особливого значення. Огляд Києва передбачав вже традиційний маршрут – Лавра, Софійський собор, Володимирська гірка, пам'ятник Леніну, завод «Ленінська кузня», станкобудівний завод, Бабин Яр, враження після відвідин якого були найбільшими. Особливо невдалою була поїздка до колгоспу біля Києва, коли одна з машин перекинулася через перевищення швидкості водієм, а інша, надана МЗС, – зламалася, що, в підсумку, справило «небажане враження», яке мала виправити урочиста вечеря. Під час відвідування Харкова, крім заводів, піонерського табору, акцент – на руїнах міста, Запоріжжя – «Запоріжсталі», яку за територією болгар порівняли із Софією, та, звичайно, Дніпрогесу, де влаштували «грандіозний» обід [27, 68–88].

Саме болгарі, які мали досвід життя та партійної роботи в СРСР, стали з'єднувальною ланкою у радянсько-болгарських відносинах повоєнного часу, коли існувала необхідність створення сприятливого образу СРСР для болгар. Безперечно ці болгарі відігравали значну роль у розвитку пропагандистської системи, були найкращими трансляторами радянського досвіду. Так, на запрошення УТКЗЗ для участі в урочистому вечері до дня народження Х. Ботева, на початку січня 1949 р. Київ відвідав радник посольства Болгарії в СРСР С. Колев. Як політемігрант він перебував у СРСР з 1926 р., вперше після цього виїздив до Болгарії у 1947 р. С. Колев – один з тих, хто зобов'язаний СРСР своєю кар'єрою, бував у Києві, був добре знайомий з Д. Мануїльським. Відмовившись від поїздки

до колгоспу, С. Колев сказав, що гостював із родиною влітку у голови колгоспу під Києвом і добре знає колгоспний лад, до того ж «колгоспники, мабуть, святкують Різдво, запропонують йому випити, а за Різдво йому пити не хочеться» [25, 9]. До болгар, які поведили себе, за зауваженням референта, як «у себе вдома», належав і К. Кулявков, який протягом 1928–1940 рр. проживав у СРСР як політемігрант. Загалом, практика неформального приватного спілкування – дієвий засіб у розвитку відносин, активно задіяний пропагандою та використовуваний для збору інформації: участь родин, друзин, дітей, сприяли створенню дружньої атмосфери спілкування.

Вже у цей період українські виші приймали на навчання болгарських студентів (поряд з представниками інших країн), які також стають об'єктами пропаганди: постійно організуються відвідування ними підприємств та колгоспів, задля демонстрації досягнень радянської держави [24, 286]. Для болгарської студентської громади планувалися зустрічі із своїми відомими земляками, хоча не завжди вдалі. Так, студенти, на наступний день по приїзду Л. Стоянова, намагалися з ним зустрітися і групами приходили до готелю, але «він не виявив особливого інтересу і через референта прохав перенести зустріч в університеті на понеділок», та, зрештою, бажання потрапити на вечірній концерт А. Райкіна переважило, а студентам передали від нього записку [23, 294]. Натомість С. Колев мав зустріч із болгарськими студентами у Київському державному університеті, де навчався студент-економіст, та 12 студентів політехнічного інституту. На початку зустрічі, проведеної, за пропозицією С. Колева, російською мовою, відзначив, що необхідно вивчати і українську мову, оскільки такі фахівці потрібні у Болгарії – для перекладу української літератури на болгарську мову. З'ясувалося, що у вишах окремого курсу вивчення російської мови для болгарських студентів не було, що значно ускладнювало вивчення основних предметів. Проблемою для студентів була відсутність болгарської наукової літератури, газет, зв'язків із болгарськими громадами в інших містах СРСР, насамперед Москві та Ленінграді. Студенти були ізольовані від комсомольської діяльності – їх не включали до комсомольської організації, оскільки вони були вже членами болгарської комсомольської організації, а її формат існування не був визначений [25, 6–7].

Показово, що студенти з Болгарії, не уявляючи особливостей радянської системи, прагнули до прямих контактів із ровесниками з СРСР, але ці прагнення приводили листи до відповідних компетентних органів. Так, лист студентів Варненського університету до студентів трьох вишів Одеси (квітень 1949 р.), з проханням обговорити питання про критику і самокритику у науковому процесі та відношення до студентів, які не є комсомольцями, потрапив до відділу агітації та пропаганди обкому партії, звідки – до секретаріату ЦК КП(б)У [24, 38–40].

Матеріальні проблеми уряду України та УТКЗ мало подолати створення спеціального бюро з прийому іноземних делегацій за постановою Ради міністрів України, на початку 1947 р., що мало співпрацювати з товариством. Мова йшла про видання 300 тис. руб. на продовольчі товари, які мали надходити через базу спецзабезпечення Головного гастроному [28, 73]. Витрат потребували і подарунки, серед традиційних – «українські сорочки» (так розуміємо, вишиванки), портсигари гуцульської роботи з мундштуками, набори листівок з пам'ятками Києва. Варто врахувати видат-

ки на перукарню, пральню, обслуговування машин [19, 368]. Недостатність кадрів та коштів – одна з ключових проблем діяльності товариства, на тлі вимог розширення діяльності. Витрати на міжнародні зв'язки, прийом делегацій в умовах післявоєнної відбудови та злиденного становища населення, особливо у період голоду 1946–1947 рр., виглядають значними та зрозумілими з погляду влади. Принагідно нагадаємо, що у ці скрутні роки для власного народу радянське керівництво надсилало значну економічну допомогу, зокрема зерном, визволеній Болгарії та іншим країнам.

На 1948 р., коли у Болгарії, а також інших країнах «народної демократії», фактично ліквідується опозиція, відбуваються суттєві зміни на міжнародній арені, створення східного блоку та консолідація країн регіону стають нагальним завданням радянського керівництва. Найближчою перспективою визначається форсоване впровадження радянської моделі [8, 13–15], а радянські ідеологічні та пропагандистські органи централізують роботу, скасовуючи будь-які елементи самостійності чи прямих контактів із закордоном у республіках. На початку 1948 р. робота УТКЗ фактично була законсервована: листом заступника МЗС СРСР були призупинені прямі контакти республіканських товариств з закордоном, тепер вони могли відбуватися тільки через всесоюзну структуру, а оскільки форми цієї роботи не були визначені, діяльність була припинена, а в УТКЗ «був розвал». Головним завданням визначалось «посилення пропаганди у країнах народної демократії досвіду соціалістичного будівництва, систематична робота з українським населенням цих країн» [19, 409].

Про труднощі інформаційної роботи та проблеми презентації України у зовнішньополітичній діяльності центральних органів засвідчує, наприклад, лист Радінформбюро від 1948 р., на ім'я тодішнього першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, з проханням виділити кореспондента «для організації авторських статей по УРСР», кваліфікованого працівника, «який має писати сам, але і бути організатором статей, написаних відомими українськими письменниками...» [22, 119].

Отже, з одного боку, радянська пропаганда на середину 1940-х рр. мала значний попередній досвід роботи, з іншого – не була готова до масштабної роботи з новими об'єктами, передусім, на рівні регіональних осередків. Особливістю болгарського напрямку пропаганди було залучення представників болгарської політеміграції, значна частина якої перебувала на теренах України. Зміст гуманітарних зв'язків координувався та патрунувався відповідними структурами ВКП(б) та КП(б)У, відбивав прагнення радянської пропаганди у складних умовах післявоєнної відбудови інтегрувати Україну до відносин з Болгарією на громадському рівні, що втілювалось насамперед у діяльності УТКЗ. Періоду 1944–1949 рр. властиві проблеми матеріального забезпечення діяльності товариства та контактів, нестача підготовлених фахівців, здатних виконувати завдання пропаганди. Разом із тим, радянські ідеологічні структури виявляли значний інтерес до настроїв болгарських громадян та докладали значних зусиль для створення сприятливого образу СРСР та УРСР, через демонстрацію досягнень, попри усі труднощі повоєнного часу.

1. Чернявский Л. С. Профсоюзная пропаганда во внешней политике СССР (1945–1956 гг.) // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Сер. «Історія»*. – Вип. 48. – Х., 2014.

2. Баева И. Българската външна пропаганда в началния период на живковизма // *Историческо списание на ВТУ Св. св. Кирил и Методий* – София, 1998. – VI, 2.
3. Недев С. Пропаганда и културна дейност в българската армия: 1944–1948: Автореф. дис. – София, 2000.
4. Къосева Ц. Българо-съветски връзки в печата 1944–1949 г.: Автореф. дис. – София, 1991.
5. Къосева Ц. Характер и влияние на съветската пропаганда в България (1944–1949 г.) // *Известия на Националния исторически музей*. – София, 1994.
6. Къосева Ц. Българо-съветските отношения. Пропаганда и конюнтура 1944–1949 // *Исторически преглед*. – LV, 1–2 (1999).
7. Волокитина Т.В. «Друзья» и «враги» в советской пропаганде военных лет: балканское измерение // *Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв.: Российско-болгарские научные дискуссии*. – М., 2010.
8. Волокитина Т.В. Сталин и смена стратегического курса Кремля в конце 40-х годов: от компромиссов к конфронтации // *Сталинское десятилетие холодной войны. Факты и гипотезы*. – М., 1999.
9. Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945–1954 гг. – М., 1999.
10. Еремич С.В. Механизмы функционирования системы советской внешнеполитической пропаганды в 1930–е–1941 гг. // *Диалог со временем*. – М., 2012. – Вып. 41.
11. Гасюк А.Г. Внешнеполитическая пропаганда СССР накануне Великой Отечественной войны: 1939–1941 гг.: Дисс. ... канд. ист. наук. – М., 2008.
12. Бойко В.В. Цінні джерела з історії радянсько-болгарських культурних зв'язків у післявоєнний період (джерелознавче дослідження) // *Наукові праці з історії КППС. Деякі питання історіографії КППС і КП України*. – К., 1970. – Вип. 42.
13. Попов Г.Н. Българские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (1944–1948). – Х., 1966.
14. Турівченко М.І. Встановлення і розвиток зв'язків між істориками СРСР і Народної Республіки Болгарії (1944–1948 рр.) // *Питання нової історії*. – К., 1974.
15. Първи конгрес на Съюза на българо-съветските дружества: Идеологичен доклад за българо-съветската дружба от Тодор Павлов; Отчет на Управителния съвет от Петър Димитров. – София, 1946.
16. Паишківський Л.О. Організація і діяльність товариств болгаро-радянської дружби. 1934–1944 // *Вісник Харківського ун-ту*. – 1967. – Т. 22.
17. Гриднев Ю.А. Всесоюзное Общество культурной связи с заграницей: 1925–1929 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 2006.
18. Крамар О.С. Проблеми створення та діяльності Всеукраїнського товариства культурного зв'язку із закордоном: друга половина 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст. // *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. – К., 2009. – № 2.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5488.
20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 6231.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2581.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5192.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5195.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5824.
25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5823.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4365.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4363.
28. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4364.

Kakovkina O.M. Bulgarian direction in Soviet propaganda and Ukraine (the second half of the 1940s). Some humanitarian aspects of Soviet-Bulgarian relations in the second part of the 1940s were analysed from the point of view of new tasks in Soviet propaganda regarding Bulgarian on the example of Ukraine.
Key words: USSR, Bulgaria, Ukraine, Soviet-Bulgarian relations, propaganda, culture.

Я. А. Федоренко

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СЕКТОРУ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті досліджуються особливості реформування аграрного сектору українського села, після прийняття 1999 р. Указу Президента України «Про невідкладні заходи з прискорення реформування аграрного сектору економіки».

Ключові слова: українське село, аграрний сектор, паювання землі, колгоспно-радгоспна система, сільськогосподарське підприємство.

Українське село – не тільки колыска нації, а й один із головних секторів економіки країни. Сьогоднішні реалії, породжені процесами Євроінтеграції, зумовили чимало питань, пов'язаних із відродженням і створенням гідного конкурентоспроможного сільськогосподарського сектору. З огляду на це, важливим і актуальним є звернення до недавнього історичного минулого, з метою дослідження історичних аспектів трансформації сільськогосподарського сектору в процесі здійснення аграрної реформи на початку ХХІ ст., що дозволить об'єктивніше визначити перспективи його розвитку на шляху інтеграції до європейського економічного простору.

Історіографія цієї проблеми представлена зокрема роботами М. Пугачова та М. Кобця. Певні відомості з окресленого питання містять і періодичні видання. Проте, сьогодні постала необхідність, узагальнивши попередні напрацювання, об'єктивно переосмислити історію реформування сільськогосподарського сектора на початку ХХІ ст., щоб у подальшому, врахувавши всі недоліки та помилки, зроблені в той період, розробити досконалішу модель розвитку аграрної сфери економіки України. Відтак, метою статті є аналіз особливостей трансформаційних процесів сільськогосподарського сектору в процесі проведення аграрної та земельної реформи на початку ХХІ ст.

Трансформаційні зміни у сільськогосподарському секторі України на початку ХХІ ст. були започатковані 3 грудня 1999 р. Указом Президента України Л. Кучми «Про невідкладні заходи з прискорення реформування аграрного сектору економіки», який заклав фундамент для функціонування на базі приватної власності на землю нових за своїм змістом організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. Документ забезпечував усім членам КСП гарантію права приватної власності на земельну частку і майновий пай. Власникам земельних паїв, за їх бажанням, надавалася можливість виділення земельної ділянки в натурі і забезпечувалося право вільного виходу з існуючих підприємств зі своїми земельними і майновими паями для створення на їх основі інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності. За ними також законодавчо закріплювалося право оренди земельних паїв, наслідування, відчуження, здійснення заставних операцій. Тому досить швидко 300 тис. селян оформили земельні паї актами на приватну власність [1, 3].

Цей нормативно-правовий акт пришвидшив і проведення другого етапу аграрної реформи, тобто, сприяв реструктуризації колективних господарств. Її особливістю було те, що зберігалася цілісність земельних та майнових комплексів більшості сільськогосподарських підприємств. Понад 85% договорів оренди селяни уклали з правонаступниками КСП, 10% – з підприємницькими структурами і тільки 5% – з фермерами. Хоча в більшості випадків порушувався прин-